

Uvodno slovo

Tekstove odabrao i uredio: Mario Kovač

Za kazalište često kažu da je "sinteza svih umjetnosti" dok se za arhitekturu češće koristi termin "umjetnost" negoli pojmovi "vještina" ili "građevinarstvo". Dapače, možda i najpreciznija definicija arhitekture je ona koja je naziva "umjetnošću oblikovanja prostora volumenom". Kako su rijetki tekstovi koji istovremeno obuhvaćaju i isprepleću ove dvije umjetnosti, a po mom mišljenju one čine neraskidivu vezu, pogotovo ako uzmemo u obzir da je definicija moje struke (kazališne režije) "organizacija scenskog vremena i PROSTORA" – potrudio sam se na ovom mjestu kompilirati nekoliko zanimljivih tekstova o tome.

Činjenica je da se u proteklih dvadesetak godina od hrvatskog osamostaljenja naovamo sagrađene nove kazališne zgrade (to jest, one koje služe ISKLJUČIVO u kazališne svrhe) mogu nabrojati na prste jedne ruke. Pošto Hrvatska relativno uskoro neminovno postaje članica EU zaintrigirao me tekst Pawela Ploskog o subvencijama pomoću kojih je Poljska, zemlja nama srodna kulturološki i po novijoj tranzicijskoj povijesti, iz temelja izgradila nekoliko potpuno novih kazališnih zgrada. Koristeći se iskustvima nordijskih zemalja, na koja se tekst također osvrće, primjer Poljske mogao bi biti svijetao primjer našem novom Ministarstvu kulture da im se ne desi, zbog izostanka razgovora sa strukom, još jedan "slučaj Muzeja suvremene umjetnosti".

Blok nastavlja dijelom razgovora s poznatim talijanskim arhitektom Andreom Brunom o njegovom pokušaju da sakralni prostor prvobitno sagrađen kao crkveni prenamijeni u prostor kazališne izvedbe. Svjedoci smo u Hrvatskoj brojnih nekvalitetnih prenamjena prostora u kojima se danas nalaze kazališne scene, a koji su godinama prije toga korišteni u razne nekazališne svrhe. Tijekom razgovora Bruno se osvrće na mnoge važne tehničke segmente na koje treba obratiti pozornost prilikom takve prenamjene: zvučna izolacija, tehnike rasvjete, prostorno oblikovanje...

Nakon inozemnih iskustava, sljedeće dva teksta bave se domaćim temama. Navikli smo da se kad je ambijentalno kazalište u pitanju, uglavnom piše o Dubrovačkim ljetnim igrama. Stoga smo u ovom broju zamolili mladu splitsku teatrologinju Višnju Rogošić da se u svom tekstu pozabavi dotičnim aspektom u recenzijama dviju premijera u sklopu ovogodišnjeg Splitskog ljeta.

Za sami kraj bloka ostavili smo intervju sa Svenom Jonkeom, jednom trećinom dizajnersko-arhitektske trojke koja zajednički djeluje pod imenom NUMEN. Oni su u proteklih nekoliko godina postali "hit" unutar scenografskih krugova te ih domaći i strani redatelji često pozivaju na suradnju zaintrigirani njihovim jedinstvenim prostornim rješenjima.

Pawel Ploski

Od stakla i gline

Poljska je takva zemlja u kojoj kazališna zgrada da bi zadobila novi sjaj, najprije mora izgorjeti.

Poljska je takva zemlja u kojoj kazališna zgrada da bi zadobila novi sjaj, najprije mora izgorjeti. Nazovimo to načelom feniksa. Zahvaljujući nepogrešivu djelovanju toga načela imamo lijepe zgrade wrocławskoga Teatra Polskiego, warszawskog Teatra Narodowego ili łódzskog Teatra Nowego (taj se, da budem precizan, urušio). Samo su neki ravnatelji dosljedno tijekom nekoliko godina provodili složene obnove – primjer takvog planskog djelovanja jest Teatr im. Wilama Horzycy u Toruńu. Problem počinje kada kazalište treba izgraditi ili preurediti. Kako to izgleda u zemlji, kako izgleda u svijetu?

Čudesne dotacije

Snažan poticaj modernizaciji puno kazališta u Poljskoj (pa čak i izgradnji novih) postala su sredstva EU. Niz kazališta već se pobrinulo za novac iz strukturalnih fondova, među kojima Teatr Baj Pomorski u Torunju (unijska potpora 2,9 milijuna zlot^a), Teatr Wielki im. Stanisława Moniuszki u Poznaniu (4,3 mil. zl.), Teatr Polski u Bielsko-Bialoj (7,1 mil. zl.), Teatar Lalek Białaluka u Bielsko-Bialoj (1,1 mil. zl.), Teatr im. Wojciecha Bogusławskog u Kaliszu (5 mil. zl.), Teatr Witkacego u Zakopanima (31,2 mil. zl.). Ne navodim sve. Teatr im. Stefana Jaracza u Olsztynu dobio je već 9 milijuna zlot^a, a čeka na idućih 30 milijuna, koji će mu omogućiti izmjenu pozornice i njezine tehnike. Ponekad sufinanciranje dolazi u posljednjem trenutku – kao u slučaju Teatra Zdrojowego Szczawnie-Zdroju, koji je primio više od milijun zlot^a u prvim danima prosinca 2008. godine, s upozorenjem da ih mora iskoristiti do kraja godi-

ne. Gradsko vijeće oborilo je brzinski rekord provodeći proceduru pronalazača izvođača velike investicije.

Također i Ministarstvo kulture u okvirima svoga programa sufinancira razvoj infrastrukture. Što je bitno, podupire i kazališta koja nisu javna – potpomoglo je Teatr Polonia (1.850 tisuća zlot^a u godinama od 2005. do 2008. za modernizaciju pozornice), Och-Teatr (500 tisuća zlot^a za opremanje nove pozornice u 2010. godini), Teatr Kamienica (650 tisuća zlot^a za Scenu Oficina u 2008. godini), odnosno obnovu pozornice Laboratoriuma Dramatu (100 tisuća zlot^a u 2008. godini).

U iznimnim slučajevima gradnja kazališta rezultat je suradnje s privatnim ulagačem koji gradi ili dograđuje kazalište u zamjenu za atraktivnu lokaciju. Na taj je način nastala nova komorna scena Teatra Polskog u Warszawi. Efektan primjer je i ugovor grada Szczecina s privatnim investitorom, koji je u zamjenu za građevinsku parcelu ispod trgovačkog centra podignuo novu zgradu Lutkarskoga kazališta Pleciuga (za 35 mil. zl.). Ravnatelj i zaposlenici pobrinuli su se da građevina u konačnici zadovoljava prije svega njihove potrebe, drugačije od korisnika uredske zgrade ili tvornice – a na takve standarde su naviknuti građevinari.

Lutkarska kazališta općenito imaju puno "infrastrukturne sreće". Torunjsko kazalište Baj Pomorski postalo je jednom od gradskih turističkih atrakcija nakon što se fasada kazališta preobrazila u neobičan drveni ormar iz dječje sobe. Od 2004. godine białostočko Lutkarsko kazalište korak po korak dobiva nove prostore – malu dvoranu,

Teatr Narodowy u Warszawi.

Teatr Polski u Wrocławu.

dvaput veći foyer, a na kraju i dodatni prostor kazališnog zaleda. Nakon pregradnje, arhitektonskim hitom može postati i opolsko Kazalište lutke i glumca. Arhitekti Jacek Rzyński i Radosław Stach u svoj su projekt fasade teatra ugradili patrona kazališta, Alojzija Smolku – iz fotografije koja prikazuje redatelja s jednom od omiljenih lutaka stvorena je grafička mreža koja je spiralno postavljena na zgradu.

Većina poljskih kazališta teško ispunjava europske tehničke norme. Poljska svakodnevica su i dalje kazališne dvorane adaptirane iz drugih prostora, ne baš dobro tehnički opremljene, siromašna baza.

Novo ne uspijeva

Positivna bilanca je ipak samo prvi dojam. Teško je reći da je situacija dobra. Većina poljskih kazališta teško ispunjava europske tehničke norme. Poljska svakodnevica su i dalje kazališne dvorane adaptirane iz drugih prostora, ne baš dobro tehnički opremljene, siromašna baza.

Rijetko se grade posve nova kazališta. Tim su bolnije protraćene prilike. Gradnja krakovske Opere već je zauzela počasno mjesto u povijesti poljske kazališne arhitekture – kao primjer kako kazalište ne treba graditi. Bila je to skupa lekcija, jer je operna investicija progutala više od sto milijuna zlota. Opere imaju općenito poseban peh. Bidgoška Opera Nowa nastajala je trideset godina. Dalje, ministar Zdrojewski, kada je vidio temelje Opere Podlaske u Białymstoku, zaprepastio se i zapitao: “A tko će to grijati?”. Otprije dvadeset godina u Lublinu plaši kostur glazbenoga kazališta čija izgradnja je prekinuta. Postoji šansa da bude posve obustavljena. Nedavno je završen natječaj za projekt kazališta koje bi trebalo postati Središtem za susret kultura.

Druga protraćena prilika je obnovljeni Teatr Narodowy u Warszawi. Suvremena i funkcionalna pozornica je okružena prostorima koje ispravno nazivaju “spomenikom poljske skorijevoštine” – količina mramora i pozlata u foyeru prešla je tu sve standarde. Anegdota kaže da se lice Jerzija Grzegorzewskog, dok je prvi put kao novi ravnatelj pregledavao obnovljenu zgradu Narodnog kazališta, sve više smrkavalo. “Jurek, to će dobiti patinu” – tješila ga je Barbara Hanicka. Odgovorni inženjer za obnovu, koji ih je pratio, odlučio se usprotivio. “Ne, ne. Trideset godina jamstva!”

Peripetije varšavskoga Teatra Rozmaitości s dobivanjem novoga sjedišta teško je smatrati pričom sa sretnim ishodom. Kazalište iz Marszałkowskiej trebalo bi naći novo sjedište u zgradi Muzeja suvremene umjetnosti. Iako je javnost vezana uz MSU žestoko prosvjedovala protiv te

Opera u Krakowu.

Opera Nowa

zamisli, nudilo se objašnjenje da se TR mora naći ondje, jer je to uvjet za dobivanje unijske potpore. Ironija je da je grad na kraju odlučio sam financirati izgradnju MSU-a, usmjeravajući unijska sredstva na izgradnju Znanstvenoga središta Kopernik. Ta je informacija ostala bez odjeka. Christian Kerez zasad projektira kazalište u zgradi MSU; preostaje vjerovati da će gradske vlasti ostati dosljedne.

Čorsokak u izgradnji Novog teatra bolje je ne spominjati. Najviše sreće ima varšavski Teatr Powszechny, koji će trideset pet godina nakon modernizacije prethodnog sjedišta biti opet podvrgnut obnovi. Dok Dramatyczny nije bio obnavljan od 1955. godine.

Dobri primjeri

Gradnja kazališta nije samo poljski problem. Za vrijeme boravka u Poljskoj, Steffan Valdemar Holm, bivši ravnatelj švedskog Kraljevskog kazališta, primijetio je kazalište danas više nije važno niti u kazalištu kao takvom. “Bio sam u žiriju koji je odlučivao o obliku novoga sjedišta Danskog narodnog kazališta, Kraljevskog kazališta, nove kazališne kuće, lijepe zgrade. Raspisan je međunarodni arhitektonski natječaj, pristiglo je dvjesto četrdeset projekata. I u tih dvjesto četrdeset projekata, koje su napravili nadareni projektanti iz cijeloga svijeta, nigdje nije bilo niti

Toruńsko kazalište Baj Pomorski

jedne dobro projektirane kazališne dvorane. Čak niti jedne dobre, zanimljive, suvremene prostorije za kazalište. Bilo je u tim projektima sjajnih kafića, savršenih restorana, fantastičnih, lijepih knjižara, ali se nije pojavila nijedna nova zamisao koja se tiče teatarskoga prostora. Pokazuje se dakle da kazalište nije važno čak ni u samom kazalištu, jednako kako se ni u muzejima više ne računa s muzejem. U Tate Modern su važnije sve te knjižare i druge stvari koje donose novac". Raširena je to boljka da arhitekti radije projektiraju kazališta tako da se dopadnu branši, a ne da ona uspješno funkcioniraju.

Ambiciozni pokušaj stvaranja dobre scene je Gdański Teatr Szekspirowski. Projekt Renata Rizzija povezuje dva tipa pozornice, elizabetinsku i talijansku. "Kada će trebati, elizabetinska scena pomaknuta u dubinu gledališta – opisuju profesor Jerzy Limon – "spuštati" će se ispod poda, a njezino mjesto zauzimat će fotelje za gledatelje". Tehnika GTS davat će umjetnicima još puno drugih mogućnosti. Izgleda da neće biti loša ni zgrada Teatra Nowego u varšavskom Mokotowu. Međunarodni natječaj iznjedrilo je projekt radionice KKM Koziar Architektki koji nije

nimalo narušio spomeničku halu MPO u kojoj se nalazi kazališna dvorana, istodobno stvarajući oko zgrade otvoreni, višefunkcionalni javni prostor. Umjetnici Nowego Teatra radije govore o mjestu, o kulturnom centru "kakvoga još u Warszawi nema, a koji joj je itekako potreban" – piše Piotr Gruszczyński. "Od jutra do noći otvoren, prijateljski, intelektualno i chilloutski, istodobno zahtjevan i dopuštajući". "Započinje veliki posao" – navodom iz *Andela u Americi* završio je svoja zapažanja dramaturg. Stvarnost opipljivo dokazuje koliko velik...

Spomenuti Kopenhagen je unatoč prividima pozitivan primjer. Jer, ne može se puno gradova pohvaliti podizanjem dvaju reprezentativnih kazališta u razmaku od nepune tri godine. Godine 2005. otvorena je zgrada dramske scene Kraljevskoga kazališta (Skuespilhuset), godine 2008. nova Kraljevska opera (Operaen) – suvremene i funkcionalne zgrade. Opera se posebice izdvaja sjajno projektiranom unutrašnjošću. Iako promatrana sa strane, njezino zdanje pomalo podsjeća na Glavni kolodvor – vjerojatno su Danci postavili takvu zgradu po vlastitoj želji... i zasigurno s blagoslovom Margarete II., jer se ona nalazi preko

kanala nasuprot kraljevskoj rezidenciji, palači Amalienborg. Kopenhaški poduhvat ipak nije u stanju nadmašiti razigranost i maštovitost projekta Nacionalne opere u Oslu, koji je realiziran u gotovo isto vrijeme. Glavna premisa gradnje bila je pretvaranje opere u otvoreni prostor – što je ostvareno s punom doslovnosću: zamalo cijela pokrivena bijelim mramorom, nalikujući ledenoj santi, zgrada je postala šetalištem – "tepihom" po kojemu se može bez prepreka kretati od priobalja koje se ukoso spušta vodi pa do krova opere.

Arhitekti iz biroa Snøhetta pobrinuli su se za svaku pojedinost, okupljajući znamenite suradnike, pa je na primjer glasoviti Olafur Eliasson projektirao oblogu čipkaste stijene u foyeru. Za to vrijeme, zamalo cijelu kazališnu dvoranu pokriva hrastovina, obojena amonijakom, koji joj je dao tamnu boju, ne samo na površini, već u cijeloj debljini. Tako pomno bojenje – koje se obavljalo u Poljskoj – bilo je bitno, budući da su drveni elementi bilo podvrgavani domišljatim i teškim konstrukcijskim zamislima koje su realizirali norveški kalafati. Nije čudo da je zgrada postala hit i zasluženo dobila prestižnu Europsku nagradu Miesa van der Rohea za 2008. godinu.

Među projektantima suvremenih kazališta izdvaja se nizozemski arhitektonski biro OMA, koji vodi znameniti arhitekt Rem Koolhaas. Posljednjih godina su projektanti OMA-e stvorili dvije neobične kazališne zgrade. Prva od njih je već izgrađena, Wylly Theatre u Dallasu. Arhitekti nisu imali laganu zadaću – njihova je zgrada nadomjestila dotadašnje kazalište sagrađeno prema projektu glasovitoga Franka Lloyda Wrighta. Nastalo je neobično zdanje. Novo zdanje planski je više no šire (da bi se uštedjelo mjesta na parceli) – cijelo zaleđe smješteno je iznad ili ispod prostora pozornice i gledališta. Iznimno efektivna je primjena staklene fasade što stvara nove uprizoriteljske mogućnosti. Predstava se može odigravati u normalnoj scenografiji, ali također – kada se rolete podignu – na pozadini grada. Usto, cijeli prostor auditorija sazdan je od neplemenitih materijala da ne bude šteta prebojavati ga ili zabijati čavle.

Početakom siječnja, OMA je pobijedila na natječaju za tajvanski Performing Arts Centre u Tajpehu. U njegovoj će unutrašnjosti djelovati tri različite, nezavisne kazališne dvorane, koje će se ipak moći povezati odmicanjem pre-

gradnih zidova, te tvoriti jedan veliki hall. Sama zgrada će imati četiri različita "lica" – ulazi u svaku od tri dvorane i u zaleđe. Najneobičniji oblik imat će Proscenium Playhouse – golema kugla, prilijepljena uz zgradu, koja asocira na planet.

Biro OMA izdvaja se maštom, ali što je najvažnije – zanimanjem za funkciju zgrade koju projektira. To je nažalost vrlo rijetko među arhitektima koji projektiraju kazališta. Projektanti iz OMA-e brinu i za društveno okruženje svojih zgrada – na funkciju i stil tajpeškog centra utječe susjedstvo tradicionalne tržnice i kolodvora.

Iza kazališta

Bijeg s tradicionalnih pozornica u nekazališne prostore teško je nazivati trendom – postao je očiglednom mogućnošću. Za većinu autora to je umjetnički zahvat, kao u primjeru niza akcija kazališta u Legnicy ili projekta *Teren Warszawa* Grzegorza Jarzyne iz 2003. godine. Može se riskirati gledašće da su ti projekti inspirirali velikogradska kazališta nezavisno od pokreta i traženju vlastitih mjesta. Karakter *site specific* imao je za njih manje značenje od vrijednosti koja je proizlazila iz posjedovanja stalne adrese i krova nad glavom. Umjetnici su adaptirali stare tvornice, skladišta, kina, čak i bazen. U manjim mjestima takve su mogućnosti otkrivene znatno prije. Još 1996. godine je Luba Zarembińska preuredila željezničku postaju u teatar.

Drugi način djelovanja izvan kazališne zgrade je naravno putovanje. Koliko tehničkih i logističkih problema samo izaziva. Posebice kada se putuje često i intenzivno. Godinama se smatralo nužnim zlom i tezgarenjem.

A ima i lijepih primjera. Ne samo Redutin. Tako je Opera poljskih rijeka u godinama 1947. i 1948. plovila po Visli i Odri. Plovile su dvije lađe – za stanovanje i scenska. Na prijelazu pedesetih i šezdesetih godina je Kazalište Ziemi Mazowieckiej raspolagao svojom lađom – preuređenom od ratnog desantnog broda. Kazalište je plovilo duž obala Visle, dopirući i do najmanjih sela (dospjeli su i u takvo u "kojemu za vrijeme okupacije nisu viđeni Nijemci"). Lađa je bila na dobru glasu – u trenucima njezina pristajanja uz obalu već su se formirali redovi od stotinjak osoba koje su čekale otvaranje blagajne. Za to je vrijeme manjak u op-

Nacionalna opera u Oslu.

skrbi kazališni ansambl nadopunjavao skupljajući gljive na priobalnim poligonima (naravno uz odgovarajuću suglasnost stožera Poljske narodne armije). Nakon osam godina lađa je bila amortizirana, a vlasti nisu pokazivale zanimanje za nastavak njezina kazališnog djelovanja. Još je u 1959. godini proveden natječaj za putujuće kazalište, ali ponovno je uzmanjkalo novca i zanimanja od strane Ministarstva kulture i umjetnosti. Kasnije su postupno zavarana putujuća kazališta različitih pokrajina, među inim gđanjske, mazowske, łódzke.

U posljednje vrijeme traje rehabilitacija putujućega kazališta. Brzo i uspješno razvija se program *Kazalište Poljska*, koji podupire mobilnost kazališta. Nešto ranije pojavila se inicijativa Teatra im. Stefana Jaracza iz Łódźa, vođena s poletom i dobro osmišljenom vizijom društvene interakcije. Ludzki teatar u suradnji s domovima kulture u četiri grada (Piotrkowu Trybunalskom, Radomsku, Sieradzu i Skierniewicima) izradio je projekt *Stvaranje europskih scena Teatra im. Stefana Jaracza u Vojvodstvu Łódzkom* (trošak 33,5 mil. złota). U njegovom okviru provedena je modernizacija scena u svakom od domova kulture (u Skierniewicima je dvorana izgrađena od temelja). Teatr

im. Stefana Jaracza sklopio je s gradskim vlastima ugovor u kojemu se obvezao nastupati u svakom od njih kroz idućih deset godina (od sezone 2008/2009.), prikazujući tamo jednom tjedno svoje predstave. Djelatnici ludzkoga kazališta sada već znaju kakav je napor opsluživati toliko pozornica istodobno.

Treba li kao bijeg iz tradicionalne zgrade tretirati primjer iz Münchena? Tamošnja Državna bavarska opera u Münchenu nema malu scenu, pa je odlučila naručiti montažni prostor, veliki i složeni šator. U dvanaest kontejnera staju svi dijelovi konstrukcije Paviliona 21 MINI Opera Space. Za tu prijenosnu zgradu neobično domišljata oblika (nekoliko povezanih piramida) izdvojili su po milijun eura tri institucije: opera, gradske vlasti i proizvođač automobila Mini Morris. U paviljonu, koji će u lipnju ove godine biti po prvi put postavljen u blizini opere, tijekom cijeloga mjeseca ostvarivat će se posebni program Minhenskoga opernoga festivala. Konstruktori jamče da će paviljon biti zvučno izoliran i da ulična buka neće smetati trima stotinama gledatelja koliko će ih u njega stati. Zatim će biti rastavljen i vjerojatno će ga se moći unajmiti. Možda će se netko u Poljskoj odvažiti na to?

Kao Fitzcarraldo?

Svako malo pojavljuju se vrlo ambiciozni kazališni projekti. Tako je u New Yorku zavladao oduševljenje – u 2011. godini je prvi put nakon petnaest godina nastupio jedan od najboljih britanskih ansambala – The Royal Shakespeare Company. Tijekom šest tjedana prikazivali su pet komada sa svoga repertoara. Predstavnicima RSC su tražili najbolji prostor za svoje predstave. Nisu ga pronašli. Na kraju su se odlučili za eksperiment (eksces?). U dvorani Park Avenue Armory bit će iz temelja podignuta konstrukcija klasične scene RSC s gledalištem! Trošak te operacije su stotine tisuća dolara. Sve zato da bi američki gledatelji mogli još bolje osjetiti šekspirijanske predstave. Taj je poduhvat tim utemeljeniji što gotovo četrdeset posto sredstava koje RSC dobiva potječe iz SAD. Potez može poslužiti povećanju budućih priloga.

Za to je vrijeme njemački redatelj Christoph Schlingensiefel odlučio postaviti kazalište u afričkoj pustoši. Zamislio je ondje operne predstave. A također i školu i bolnicu. Umjetnik koji boluje od raka odlučio je ostaviti iza sebe nešto konkretno. U ovome trenutku prikuplja sredstva za podizanje Schauspielhausu u Burkini Faso.

Odabir afričke zemlje nije slučajna. Iz Burkine Faso potječe Christian Kéré, berlinski arhitekt koji istodobno realizira program arhitektonske izobrazbe za svoje zemljake. Građevinska tradicija te zemlje su kuće od pletera i zemlje – pa Kéré koristi glinu, a istodobno koristi svoje profesionalno znanje predlažući tehnološka poboljšanja. Na primjer jednostavni ventilacijski sustav koji omogućuje da temperatura unutar kuća od pletera i zemlje pada na dvadeset i nešto stupnjeva (s više od četrdeset). Na taj je način već sagradio nekoliko zgrada, među inim i nagradenu školu u gradiću Gando. Prednost tih projekata je njihova jednostavnost što omogućuje angažiranje lokalnih stanovnika pri gradnji. To je djelovanje nadahnulo Schlingensiefela, kojega podupiru njemačko Ministarstvo vanjskih poslova i Goethe institut.

Schlingensiefelova zamisao se čini ludom, slična zamisli Fitzcarralda (*naslovni junak filma Wenera Herzoga ima opsesiju izgraditi opernu zgradu usred južnoameričke džungle – op.ur.*). Većina žitelja seoca Ougadougou nika da nije čula za operu ili kazalište. Objašnjavajući smisao

svoga djelovanja, umjetnik navodi Beuysa: "Ne znamo zašto radimo to što tu radimo, ali u budućnosti ćemo to shvatiti". Preostaje nam vjerovati da će već vrlo bolesni redatelj uspjeti ostvariti svoj plan.

Koristio sam materijale: internetski časopis "Bryła.pl", stranicu www.muratorplus.pl, kazališni servis "New York Timesa", stranicu www.festspielhausafrika.com, članak *Opera po ljudski* Danilee Szymczak s portala sztuka-architektury.pl, članak *Velika prilika* Krystyne Berwińskiej i Wande Wróblewske ("Teatr" br 22/1969) te *Kroniku glazbenoga kazališta NRP* Małgorzate Komorowske i katalog *Novo kazalište, novo mjesto. Arhitektonske koncepcije Novoga kazališta*. Koristio sam i ulomke autorskoga izvješća *Organizacijske promjene kazališta u Poljskoj u godinama 1989-2009* te dio izlaganja Steffana Valdemara Homa sa Simpozija nacionalnih kazališta u prijevodu Marte Puciłowske.

Paweł Płoski – radi u dramaturškom odjelu Nacionalnoga kazališta; član uredništva "Teatra" od 2007. godine.

Preveo: Mladen Martić

*Prema srednjem tečaju NBH odnos zlota i kune je 1,76. (prim. prev.)